

Clingendael

Netherlands Institute of International Relations

DECEMBER 2022

Tussen hoop en vrees

Bescherming van de gemeenschap en de-globalisering in het jaar van de Ruslandschok

© Westkapelle, Nederland (Shutterstock)

Wat biedt hoop voor 2023, na een jaar van oorlog op het Europese continent met forse naschokken tot in Nederland, en een jaar waarin het vertrouwen in de politiek een dieptepunt bereikte ten opzichte van de laatste jaren?¹

* De auteurs zijn Rem Korteweg en Peter Haasbroek erkentelijk voor hun goede commentaar in de peer review en Laura van Heck van Kieskompas voor de dataverzameling.

1 [Enquête: vertrouwen in de politiek is enorm laag \(nos.nl\)](#)

Welke trends vinden Nederlanders hoopgevend om de veiligheid en brede welvaart in Nederland en Europa veilig te stellen of te verbeteren?

De Clingendael Buitenland Barometer peilt regelmatig naar de internationale ontwikkelingen die Nederlanders als bedreigend ervaren. Daaruit blijkt dat de inwoners van Nederland zich zodanig zorgen maken over internationale ontwikkelingen dat men van een gevoel van maatschappelijke neergang, van declinisme,

kan spreken.² In het najaar van 2022 gingen we daarom op zoek naar hoop. Onderkennen de Nederlanders ook ontwikkelingen in de internationale context die volgens hen kansen bieden en zo ja, welke zijn dat dan?

De kansen die Nederlanders zien, relateren we in deze alert aan de trends die Nederlanders in 2022 – na de grootschalige invasie van Rusland in Oekraïne – als meest bedreigend ervaren. Dat levert interessante inzichten op voor een brede maatschappelijke discussie over kansen en bedreigingen in een sterk veranderende internationale context, maar ook voor de Nederlandse overheid, die de Rijksbrede Veiligheidsstrategie (RbVS) aan het actualiseren is. Naar verwachting zal de RbVS in het voorjaar van 2023 verschijnen. Ten aanzien van welke bedreigingen zien mensen weinig hoopgevende ontwikkelingen? En met betrekking tot welke bedreigingen ziet men juist mogelijkheden om veiligheid en welvaart te verbeteren en heeft men blijkbaar meer vertrouwen in onze weerbaarheid? Ook brengen we in kaart welke landen en welke internationaal opererende organisaties Nederlanders het meest behulpzaam of bedreigend achten. Ten slotte analyseren we of hoop en vrees de Nederlanders verenigen of verdelen in 2022. Welke internationale ontwikkelingen worden door verschillende groepen in de bevolking uiteenlopend ervaren, en waar liggen in dat verband de politieke breuklijnen?

Perspectief EU-toetreding Oekraïne geeft Nederlanders weinig hoop

In oktober 2022 werd aan iets meer dan 3900 kiesgerechtigde Nederlanders de volgende vraag gesteld: “Er zijn in deze tijd

grote uitdagingen, waar het gaat om de veiligheid en brede welvaart in Nederland en Europa. Welke van de volgende trends vindt u hoopgevend, als het gaat om de veiligheid en brede welvaart in Nederland en Europa veilig te stellen of te verbeteren?”. Vervolgens werden vijftig ontwikkelingen voorgelegd en voor elk daarvan konden de respondenten aangeven hoe hoopvol zij die achten, waarbij de score 0 staat voor ‘totaal niet hoopgevend’ en 10 voor ‘extreem hoopgevend’ (zie tekstbox 1 voor de manier waarop we de hoopgevende trends geconceptualiseerd hebben).

De gemiddelde scores van dit representatieve onderzoek zijn weergegeven in een ranglijst: een kanshiërarchie ofwel een hiërarchie van de hoop (zie tabel 1).

Om na te gaan welke algemene tendensen zich aftekenen in de kanshiërarchie bekijken we eerst de tien ontwikkelingen waarvan de Nederlanders het minst verwachten; daarna de vijftien ontwikkelingen die zij het meest hoopvol achten. Van de vijftig voorgelegde ontwikkelingen verwachten de Nederlanders het minst van de kolonisering van de ruimte (positie 50 in de ranglijst), gevolgd door samenwerking met Rusland met het oog op meer stabiliteit aan de rand van EU- en NAVO-grondgebied (positie 49).

Opmerkelijk is dat het perspectief dat Oekraïne en Moldavië lid kunnen worden van de EU op de 48^e plaats in de top-50 belandt. Nederlanders ontlenen blijkbaar niet veel hoop aan het perspectief van EU-toetreding van deze landen als directe factor voor het veiligstellen of verbeteren van de brede welvaart en veiligheid in Nederland en Europa. Dit laat overigens onverlet dat Nederlanders andere redenen dan hun eigen veiligheid en welvaart zouden kunnen hebben om toetreding van Oekraïne en Moldavië te steunen, maar dat is niet gemeten in dit onderzoek. De zeer lage score herinnert aan de uitkomst van het Nederlandse referendum in 2016 over de wet tot goedkeuring van de Associatieovereenkomst tussen de Europese Unie en Oekraïne, waarin een meerderheid van 61% van de kiesgerechtigde Nederlanders tegen stemde en 38% voor, bij

2 Christopher Houtkamp, Bob Deen en Monika Sie Dhian Ho, Nederlanders bezorgd over het buitenland in de aanloop naar de verkiezingen. Polariserende over migratie en klimaat, consensus over China, Clingendael Barometer Alert, februari 2021, p. 2. Zie: <https://www.clingendael.org/publication/nederlanders-bezorgd-over-buitenland-aanloop-naar-verkiezingen>

Tekstbox 1: Conceptualisering hoopgevende trends

Doel van het onderzoek was om na te gaan welke trends mensen hoop geven in het streven naar veiligheid en welvaart in brede zin, met een focus op trends in een internationale context. Bij de conceptualisering van hoopgevende trends is gekozen voor:

- Een focus op feitelijk waarneembare ontwikkelingen en niet zozeer doelen (wereldvrede).
- Het niveau van macro-trends. De keuze voor het macroniveau maakt het mogelijk om een breed scala aan ontwikkelingen te behandelen, in tegenstelling tot een lijst met zeer specifieke micro-trends.
- Een tijdspanne die niet te ver in de toekomst ligt.
- Een koppeling aan de dreigingshiërarchie. De ontwikkelingen die zijn voorgelegd in het onderzoek naar bedreigende trends van april 2022 zijn als uitgangspunt genomen voor het genereren van hoopgevende trends (in spiegelbeeld), maar er is ook een aantal hoopgevende trends opgenomen dat niet direct gekoppeld is aan de ontwikkelingen die in het dreigingsonderzoek zijn genoemd.
- Strategie ten aanzien van politisering. Wat voor de een hoopgevend is, wordt door de ander als bedreigend ervaren. De vragenlijst dient in dit opzicht divers te zijn. Om die reden zijn trends in de vragenlijst opgenomen die hoopgevend lijken voor verschillende groepen in de samenleving langs de breuklijnen die dominant waren in het Buitenland Barometer onderzoek tot nu toe: internationalisme versus nationalisme respectievelijk sociaal-economisch links versus sociaal-economisch rechts.

De conceptvragenlijst is voorgelegd aan experts binnen en buiten Instituut Clingendael, om thematische 'blinde vlekken' zoveel mogelijk te reduceren. Tijdens de kwalitatieve toets van de vragenlijst is gebleken dat splitsing in een oordeel over de impact respectievelijk over de waarschijnlijkheid van trends leidde tot een te lange en repetitieve vragenlijst, met als gevolg veel uitval van respondenten. Er is daarom voor gekozen om respondenten een score tussen 0 ('totaal niet hoopgevend') en 10 ('extreem hoopgevend') te laten geven per item van een lijst van 'hoopgevende trends'. We verwachten dat een score van een item een oordeel van de respondenten betreft over de wenselijkheid en /of over de realiseerbaarheid.

een opkomstpercentage van 32%.³ De Europese Raad heeft in juni 2022 overigens besloten Oekraïne en de Republiek Moldavië de status van kandidaat-lidstaat toe te kennen.

Noch arbeidsmigratie, noch meer werken

Eveneens saillant in het licht van actuele discussies is dat Nederlanders weinig hoop ontlenen aan arbeidsmigratie als oplossing om de gevolgen van de vergrijzing op te vangen (positie 47) of om in tekorten op de arbeidsmarkt

te voorzien (positie 46). Respondenten vinden het evenmin een aantrekkelijk perspectief om meer te gaan werken waardoor minder immigratie nodig is (positie 37). In het kader van de feitelijke demografische ontwikkelingen in Nederland – waar sprake is van vergrijzing en van bevolkingsgroei door immigratie⁴ – leidt deze uitkomst tot een aantal prangende vragen: als arbeidsmigratie noch hogere arbeidsparticipatie door Nederlanders als aantrekkelijke oplossing wordt gezien,

3 Zie Kiesraad, 12-04-2016, *Uitslag referendum Associatieovereenkomst met Oekraïne*, geraadpleegd op 12 december via <https://www.kiesraad.nl/actueel/nieuws/2016/04/12/uitslag-referendum-associatieovereenkomst-met-oekraïne>

4 Zie NIDI en CBS, *Bevolking 2050 in beeld. Drukker, diverser en dubbelgrijs. Deelrapport Verkenning Bevolking 2050*, 7 juli 2020, geraadpleegd op 12 december via <https://open.overheid.nl/repository/rnl-06ecccd9-84ab-4aeb-b034-670065a37a14/1/pdf/tk-sj-91833-bijlage-rapport-verkenning-bevolking-2050-drukker-diverser-en-dubbelgrijs.pdf>

hoe dan om te gaan met toenemende arbeidsmarkttekorten en vergrijzing? En hoe dan te realiseren wat men zeer hoopgevend vindt, namelijk dat meer productie in Nederland en Europa plaats gaat vinden (positie 4)? Wordt alles verwacht van toenemende arbeidsproductiviteit, hoe realistisch is dat en hoe bevorderen we die dan? Of nemen we genoegen met een lagere groei en structurele tekorten op de arbeidsmarkt, en brengt dit laatste alternatief onze economische veiligheid dan niet in gevaar? Opmerkelijk is overigens dat circulaire migratie – waarbij arbeidsmigranten na een periode van werk terugkeren naar hun land van herkomst – veel hoger scoort (positie 21) dan permanente arbeidsmigratie (positie 46 en 47).

Opvattingen over Europese en internationale samenwerking

De overige zeven ontwikkelingen die aan de start van de kanshiërarchie bengelen, hebben allemaal te maken met vormen van internationale en Europese samenwerking. Het gaat hierbij om meer investeren in ontwikkelingssamenwerking (positie 45), meer samenwerken met landen rond Europa, zoals Marokko, Tunesië en Egypte (positie 44), het Amerikaanse initiatief om een verbond van democratische landen te vormen (positie 43), Europese samenwerking om een belasting op internationale financiële transacties in te voeren (positie 42) en de mogelijkheid dat een aantal Europese landen het voortouw neemt bij veiligheidstaken namens de hele EU, na een unaniem besluit van alle EU-landen (positie 41).

Ook voor deze trends geldt dat Nederlanders ze als weinig hoopgevend zien om direct de Nederlandse en Europese veiligheid en economische welvaart veilig te stellen of te verbeteren. Mocht de Nederlandse regering toch een groot belang hechten aan deze vormen van internationale en Europese samenwerking, dan is een andere rechtvaardiging dan directe veiligheids- en economische belangen nodig, dan wel een effectiever narratief en overtuigender leiderschap. Dat kan bijvoorbeeld door een verbinding te maken met specifieke vormen van internationale samenwerking waar Nederlanders wel hoop aan ontleen, zoals het item 'Meer samenwerking met landen van herkomst om

asielzoekers die in Nederland uitgeprocedeerd zijn terug te nemen' (positie 7) en het item 'Meer internationale samenwerking ter bestrijding van internationale drugscriminaliteit' (positie 9). Betere terugkeersamenwerking en internationale samenwerking ter bestrijding van internationale drugscriminaliteit vereisen immers 'meer samenwerking met landen rond Europa, zoals Marokko, Tunesië en Egypte' (positie 44).

De-globalisering en bescherming van de gemeenschap

Kijken we naar de meest hoopvol geachte ontwikkelingen, dan zien we een sterke nationale (en Europese) reflex. Zo wordt er veel hoop ontleend aan het verwerven van meer strategische autonomie, en op wat men **de-globalisering** zou kunnen noemen. Dat gegeven is saillant, aangezien Nederland volgens een aantal indices het meest geglobaliseerde land ter wereld is.⁵ De items over het lokaal produceren van essentiële producten binnen Nederland en/of de EU en het versterken van de moderne maakindustrie scoren allemaal hoog:

- “De producten die we gebruiken, worden dichter bij huis gemaakt” (positie 4);
- “De landen van de EU investeren meer in veiligheid van hun regio, zodat ze minder afhankelijk worden van de Verenigde Staten” (positie 6);
- “De landen van de EU gaan een aantal noodzakelijke producten zoals mondkapjes en computerchips zelf produceren” (positie 12);
- “Versterking van de moderne maakindustrie in Nederland” (positie 13).

Nauw daarbij aansluitend is de hoop die wordt gesteld in **gemeenschapsafbakening**, in het weren uit de gemeenschap van wat men niet wenst:

- “Versterking van ons verdedigingssysteem tegen cyberaanvallen” (positie 1);
- “Sterkere overheidscontrole van buitenlandse financiering van religieus onderwijs en weekendscholen” (positie 5);

5 <https://investinholland.com/news/the-netherlands-is-1-again-in-dhl-global-connectedness-index-2020/>

- “Meer samenwerking met landen van herkomst om asielzoekers die in Nederland zijn uitgeprocedeerd terug te nemen” (positie 7);
- “Invoering van een noodwetgeving die het mogelijk maakt om de grens te sluiten wanneer regimes buiten de Europese Unie – zoals Belarus in 2021 – vluchtelingen als pressiemiddel gebruiken” (positie 15).

Er zijn bij de zeer hoopvol geachte ontwikkelingen – de top 15 – nog verschillende andere ontwikkelingen die gericht zijn op het bieden van **bescherming aan burgers in Nederland en**

Europa:

- “Techbedrijven worden aan strengere regels gebonden om de privacy van de burgers beter te beschermen” (positie 8);
- “Betere internationale samenwerking ter bestrijding van internationale drugshandel” (positie 9);
- “Meer aandacht op scholen om nepnieuws en complottheorieën te leren herkennen” (positie 11) en ook;
- De militaire beschermingscapaciteit verbeteren “uitbreiding van de NAVO met Finland en Zweden” (positie 10).

Twaalf van de vijftien meest hoopvolle ontwikkelingen hebben dus betrekking op de onderling verbonden ontwikkelingen in de richting van strategische autonomie, de-globalisering, gemeenschapsafbakening en betere bescherming van de burgers. De drie resterende meest hoopvol geachte ontwikkelingen zijn “meer transparantie in de financiering van politieke partijen” (positie 2), waaruit misschien ook de vrees voor ongewenste buitenlandse beïnvloeding spreekt; “een prijsplafond om de stijging van de gasprijzen tegen te gaan” (positie 3) en de meest hoopgevendende van de verschillende maatregelen die kunnen bijdragen aan een beter klimaatbeleid “innoveren met slimme, duurzame stedenbouw” (positie 15).

Meer hoop op innovatie en dijkverzwaring dan op groene energietransitie

In de lijst van mogelijk hoopvolle ontwikkelingen zijn zes items in verband met de klimaattransitie opgenomen. Die worden door de Nederlandse kiesgerechtigden niet tot de minst hoopvolle gerekend, maar evenmin tot de meest hoopvolle. Naast de genoemde ontwikkeling van innoverende, duurzame stedenbouw, stellen de Nederlanders nog de meeste hoop in “technologische innovaties die helpen om klimaatverandering tegen te gaan” (positie 18). Daarnaast wordt ook klimaatadaptatie, het leren leven met de gevolgen van klimaatopwarming betrekkelijk hoopvol geacht: “we leren ons aan te passen aan klimaatverandering (bijvoorbeeld voor dijkverzwaring, meer ruimte geven aan rivieren” (positie 19). Weer iets minder hoopvol acht men het “versnellen van de groene energietransitie (bijvoorbeeld zon, wind, waterkracht)” (positie 24); “vliegen duurder maken” (positie 26) en “investeren in kernenergie” (positie 29). Wat opvalt bij klimaat-gerelateerde ontwikkelingen is dat maatregelen gericht op technologische innovatie (positie 15 en 18) en adaptatie aan klimaatverandering zoals dijkverzwaring (positie 19) Nederlanders meer hoop geven dan ontwikkelingen in de richting van mitigatie van klimaatverandering, zoals het versnellen van de groene energietransitie (positie 24) en het duurder maken van commerciële luchtvaart (positie 26). Ook ontlenen Nederlanders zeer veel hoop aan de trend dat producten die we gebruiken weer dichterbij huis worden geproduceerd (positie 4). Hier zit ook ontegenzeggelijk een klimaatdimensie aan, maar niet alleen. Ook overwegingen met betrekking tot strategische autonomie en economische overwegingen spelen hier een rol.

Tabel 1 Ranglijst van hoopgevende ontwikkelingen (veldonderzoek oktober 2022)

	Trends	Gemiddelde
1	Versterking van ons verdedigingssysteem tegen cyberaanvallen	7,33
2	Meer transparantie in de financiering van politieke partijen	7,26
3	Er komt een prijsplafond om de stijging van de gasprijzen tegen te gaan	7,20
4	De producten die we gebruiken, worden weer dichterbij huis gemaakt	7,09
5	Strakkere overheidscontrole van buitenlandse financiering van religieus onderwijs en week-endscholen	7,07
6	De landen van de Europese Unie investeren meer in de veiligheid van hun regio, zodat ze minder afhankelijk worden van de Verenigde Staten	6,99
7	Meer samenwerking met landen van herkomst om asielzoekers die in Nederland uitgediende zijn terug te nemen	6,99
8	Techbedrijven worden aan strengere regels gebonden om de privacy van burgers beter te beschermen	6,97
9	Betere internationale samenwerking ter bestrijding van internationale drugscriminaliteit	6,92
10	Uitbreiding van de NAVO met Finland en Zweden	6,87
11	Meer aandacht op scholen om nepnieuws en complottheorieën te leren herkennen	6,81
12	De landen van de EU gaan een aantal noodzakelijke producten zoals mondkapjes en computerchips zelf produceren om minder afhankelijk te worden van andere landen in de wereld	6,80
13	Versterking van de moderne maak-industrie in Nederland (zoals van elektronica en chip-machines)	6,79
14	Innoveren met slimme, duurzame stedenbouw	6,76
15	Invoering van noodwetgeving die het mogelijk maakt om de grens te sluiten wanneer regimes buiten de EU – zoals Belarus in 2021 – vluchtelingen als pressiemiddel of wapen gebruiken	6,53
16	Investerings in weerbaarheid tegen bedrijfsspionage	6,50
17	Internationale samenwerking tegen belastingparadijzen	6,41
18	Technologische innovaties die helpen om klimaatverandering tegen te gaan	6,39
19	We leren ons aan te passen aan klimaatverandering (bijvoorbeeld door dijkverzwaring, meer ruimte geven aan rivieren)	6,38
20	Maatregelen tegen trollen op Twitter, Facebook en Instagram, in de hoop desinformatie tegen te gaan	6,33
21	Circulaire arbeidsmigratie, waarbij migranten na een periode van werk terugkeren naar hun land van herkomst	6,32
22	NAVO-bondgenoten doen grotere inspanningen om de NAVO-garantie na te komen dat ze elkaar militair zullen steunen bij een aanval op het grondgebied van één van hen	6,26
23	De Europese landen investeren meer in defensie	6,23
24	Versnelling van de groene energietransitie (bijvoorbeeld zon, wind, waterkracht)	6,17
25	Geheime diensten krijgen meer bevoegdheden om terrorisme te bestrijden	6,17
26	Vliegen wordt duurder	6,14
27	Democratisch verzet tegen de grote invloed van internationale organisaties zoals het World Economic Forum	6,05
28	Meer eenheid in de NAVO door het besef dat we gemeenschappelijke vijanden en problemen hebben	6,03
29	Intensivering van het gebruik van kernenergie	5,91
30	Meer productie van vaccins overal ter wereld, en wereldwijde vaccinatie tegen virusziekten	5,91
31	De overheid wordt meer begrensd zodat zij tijdens een crisis minder gemakkelijk burgerrechten kan inperken	5,79
32	Nucleaire wapenbeheersing, bijvoorbeeld om te voorkomen dat Iran kernwapens ontwikkelt	5,78

	Trends	Gemiddelde
33	Meer initiatieven en programma's om de overbevolking in de wereld tegen te gaan	5,64
34	Verplaatsing van de afhandeling van asielaanvragen van Nederland naar een land buiten Europa	5,58
35	Landen bemoeien zich minder met elkaars binnenlandse aangelegenheden	5,52
36	Hervorming van zwakkere economieën in de eurozone (bijvoorbeeld door verhoging van de pensioenleeftijd en aanpak van belastingontwijking)	5,50
37	Nederlanders gaan meer werken waardoor minder immigratie nodig is	5,46
38	De technologische vernieuwing naar 5G, 6G en verder	5,46
39	Er komt werk terug naar Nederland door het uiteenvallen van de wereld in economische blokken	5,41
40	Meer aandacht van politieke partijen voor, en debat over, buitenlandkwesities	5,39
41	De mogelijkheid dat een aantal EU-landen het voortouw neemt bij veiligheidstaken namens de hele EU (na een unaniem besluit van alle EU-landen)	5,11
42	Europese samenwerking om een belasting op internationale financiële transacties in te voeren	5,10
43	Het Amerikaanse initiatief om een verbond van democratische landen te vormen	5,05
44	Nederland investeert meer in samenwerking met landen rond Europa, zoals Marokko, Tunesië en Egypte	4,85
45	Meer investeren in ontwikkelingssamenwerking	4,84
46	Arbeidsmigratie om in tekorten op de arbeidsmarkt te voorzien	4,64
47	Arbeidsmigratie om de gevolgen van vergrijzing op te vangen	4,62
48	Het perspectief dat Oekraïne en Moldavië lid kunnen worden van de Europese Unie (EU)	4,57
49	Investeren in meer stabiliteit aan de rand van EU of NAVO-grondgebied door samenwerking met Rusland	4,20
50	Kolonisering van de ruimte	3,02

Vertrouwen in weerbaarheid

Er zijn verschillende hoopgevende trends in de top-10 van de kanshiërarchie die direct gekoppeld kunnen worden aan de meest gevreesde dreigingen, zoals we die na de Russische invasie van 24 februari 2022 hebben gemeten. In april 2022 zijn zesendertig internationale ontwikkelingen voorgelegd aan een representatieve steekproef van 3919 respondenten, met de vraag "Hoe bedreigend zijn volgens u volgende ontwikkelingen / gebeurtenissen voor Nederland?". Voor elk van de voorgelegde ontwikkelingen konden de respondenten aangeven hoe bedreigend zij die achten, waarbij de score 0 staat voor 'totaal niet bedreigend' en 10 voor 'extreem bedreigend'. De gemiddelde scores zijn ook hier weergegeven in een ranglijst: de dreigingshiërarchie van 2022 (zie tabel 2).

Zet de tabellen van de kanshiërarchie en de dreigingshiërarchie tegenover elkaar, dan blijkt dat Nederlanders enig vertrouwen hebben in de weerbaarheid van onze samenleving ten opzichte van een aantal belangrijke internationale dreigingen. Tegenover een aantal hoog scorende dreigingen staan ook hoog scorende hoopgevende ontwikkelingen. Dit geldt voor:

- Cyberdreigingen (positie 2 dreigingshiërarchie) aan de ene kant en versterking van ons verdedigingssysteem tegen cyberaanvallen aan de andere kant (positie 1 hoopgevende ontwikkelingen);
- Hoge inflatie (positie 1, dreigingshiërarchie) en een prijsplafond om een stijging van de gasprijzen tegen te gaan (positie 3, kanshiërarchie);
- Ondermijning van de Nederlandse samenleving door internationale georganiseerde misdaad (positie 7, dreigingshiërarchie) en betere internationale

samenwerking ter bestrijding van internationale drugscriminaliteit (positie 9, kanshiërarchie);

- Ongewenste buitenlandse inmenging in migrantengemeenschappen in Nederland (positie 9, dreigingshiërarchie) en strakkere overheidscontrole van buitenlandse financiering van religieus onderwijs en weekendscholen (positie 5, kanshiërarchie).

Daarentegen is er ook een aantal schrijnende discrepanties tussen hoog scorende zorgen waar geen hoog scorende hoopgevende trends tegenover staan. Hoewel de aantasting van de natuur en biodiversiteit als gevolg van klimaatverandering als een belangrijke dreiging wordt gezien (positie 6, dreigingshiërarchie), lijken Nederlanders niet erg hoopvol over de aanpak van klimaatverandering. Potentieel hoopgevende trends op het gebied van klimaatverandering scoren niet bijster hoog (positie 14 en lager, kanshiërarchie).

© Poetin (Reuters), cybercriminaliteit en gasfornuis (Canva) en biljet (Shutterstock)

De Ruslandschok

De dreigingshiërarchie van 2022 is duidelijk beïnvloed door de oorlog in Oekraïne. Irreguliere migratiedruk, de opkomst van China en klimaatverandering scoren relatief lager dan in 2021. Zij worden van hun top 3 posities verdrongen door bedreigende ontwikkelingen die rechtstreeks te maken hebben met het optreden van Rusland en de oorlog in Oekraïne. Nederlanders zien nu de hoge inflatie als gevolg van een internationale crisis als het meest bedreigende, gevolgd door de dreiging van een cyberaanval en, op de derde plaats, de grote ongewenste energieafhankelijkheid van het buitenland.

De ontwikkelingen die nu bovenaan de dreigingshiërarchie komen te staan (de eerste 10 posities in tabel 2), laten twee grote zorgen zien. De eerste soort bedreigingen betreft verschillende vormen van kwetsbaarheid en/of buitenlandse agressie die het leven in Nederland kunnen ontwrichten of een

bedreiging kunnen vormen voor de veiligheid en de vrede: een cyberaanval (positie 2), de energieafhankelijkheid (positie 3), desinformatiecampagnes van andere staten die verdeeldheid kunnen zaaien onder de bevolking (positie 4), het ondergraven van de samenleving door georganiseerde misdaad (positie 7), en ongewenste buitenlandse inmenging in de migrantengemeenschappen in Nederland (positie 9). Uit het belang dat aan die bedreigingen wordt gehecht, spreekt een grote behoefte aan bescherming en afscherming van de gemeenschap. De tweede soort bedreigingen die hoog scoren betreffen de welvaart en persoonlijke bestaanszekerheid: inflatie (positie 1), schade aan de pensioenen als gevolg van een internationale crisis (positie 8), en schaarste van natuurlijke hulpbronnen zoals fossiele brandstoffen en mineralen (positie 10). Veel van de dreigingen in de top-10 houden direct of indirect verband met de 'Ruslandschok' van 2022. Nederlanders zien duidelijk gevolgen voor de eigen veiligheid en welvaart van de oorlog in Oekraïne.

Tabel 2 Ranglijst van bedreigende ontwikkelingen (veldonderzoek april 2022)

	Trends	Gemiddelde
1	Hoge inflatie als gevolg van een internationale crisis	7,19
2	Een cyberaanval	6,95
3	Grote ongewenste energieafhankelijkheid van het buitenland	6,94
4	Desinformatiecampagnes en het tegen elkaar opzetten van groepen door andere staten	6,85
5	Toenemende internationale spanningen door ideologische strijd tussen democratische en autocratische staten	6,63
6	Aantasting van de natuur en biodiversiteit als gevolg van klimaatverandering	6,52
7	Ondermijning van de Nederlandse samenleving door internationale georganiseerde misdaad	6,44
8	Schade aan onze pensioenen als gevolg van een internationale crisis	6,44
9	Ongewenste buitenlandse inmenging in migrantengemeenschappen in Nederland	6,41
10	Schaarste van natuurlijke hulpbronnen zoals fossiele brandstoffen en mineralen	6,34
11	Betrokkenheid bij een oorlog door een territoriale aanval op een EU- of NAVO-bondgenoot of op Nederland zelf	6,33
12	Inzet van migratie als wapen door leiders rond de EU	6,31
13	Ongewenste buitenlandse inmenging in verkiezingen in Nederland	6,24
14	Bedrijfsspionage door andere staten	6,22
15	Grootschalige irreguliere migratie als gevolg van gebrek aan economisch perspectief	6,22
16	Extreme weersomstandigheden en bosbranden als gevolg van klimaatverandering	6,21
17	Afbrokkeling van de internationale rechtsorde (bijvoorbeeld door ineffectiviteit van de VN Veiligheidsraad)	6,18
18	Betrokkenheid bij een oorlog buiten EU- en NAVO-grondgebied (bijvoorbeeld Oekraïne of Taiwan)	6,16
19	De EU is niet slagvaardig door interne verdeeldheid en tegenstellingen	6,14
20	Een groot aantal vluchtelingen als gevolg van een oorlog nabij de EU	6,05
21	Afname van de privacy van burgers	6,04
22	Enorme staatsschuld als gevolg van een internationale crisis	6,03
23	De opkomst van neo-nazi en neo-fascistische bewegingen	5,99
24	Betrokkenheid bij een kernwapenoorlog	5,97
25	Voedsel- en/of watertekorten	5,90
26	Grootschalige irreguliere migratie naar de EU als gevolg van klimaatverandering	5,85
27	De NAVO is niet slagvaardig door interne verdeeldheid en tegenstellingen	5,73
28	Toenemende werkloosheid als gevolg van een internationale crisis	5,59
29	Een islamitische terroristische aanslag in Nederland	5,56
30	Een nieuwe pandemie	5,52
31	De opkomst van woke-bewegingen	5,50
32	Een extreem-rechtse terroristische aanslag in Nederland	5,29
33	Omvolking van Nederland	5,18
34	Het ontstaan van knokploegen	5,04
35	Een extreem-linkse terroristische aanslag in Nederland	4,89
36	Misbruik van de pandemie om controle over burgers te vergroten	4,83

Weinig vrees voor terrorisme en nieuwe pandemie

Kijken we naar de staart van de dreigingshiërarchie, dan is opvallend dat alle vormen van terrorisme relatief laag scoren (islamitisch terrorisme: positie 29; extreem-rechts terrorisme: positie 32; extreem-links terrorisme: positie 35). Ook de opkomst van woke-bewegingen (positie 31), omvolking van Nederland (positie 33) en het ontstaan van knokploegen (positie 34) worden niet ernstig gevreesd door Nederlandse kiesgerechtigden. Ten slotte maken Nederlanders zich evenmin grote zorgen over een nieuwe pandemie (positie 30).

Opvattingen lopen uiteen over klimaat en migratie

Wat valt er te zeggen over trends die niet hoog en niet laag scoren? Trends kunnen in de middenmoot eindigen van de kansenhiërarchie of de dreigingshiërarchie door twee oorzaken. Ten eerste doordat alle Nederlanders warm noch koud worden van bepaalde trends. Dit geldt bijvoorbeeld voor de intensivering van kernenergie, die op positie 29 van de 50 potentieel hoopgevende ontwikkelingen eindigde; of voor afbrokkeling van de internationale rechtsorde, die op positie 17 van de 36 potentieel bedreigende ontwikkelingen eindigde. Maar een tweede mogelijkheid is dat verschillende groepen in de Nederlandse samenleving zeer uiteenlopende opvattingen hebben over een ontwikkeling. Van alle kenmerken van respondenten die we uitgevraagd hebben – opleiding, leeftijd, geslacht, mediagebruik en politieke voorkeuren – blijkt de politieke voorkeur het meest bepalend voor wat mensen als bedreigend ervaren. Weliswaar geldt in zijn algemeenheid dat Nederlanders onder de 35 jaar minder bedreigingen zien dan degenen boven de 35. Hoe ouder men is, hoe groter het gevoel van dreiging. Maar het zijn vooral uiteenlopende politieke voorkeuren die bepalen wat mensen hopen en vrezen.

Dat geldt bijvoorbeeld voor ontwikkelingen die te maken hebben met klimaatverandering.

Ten aanzien van klimaatverandering zijn Nederlanders zowel verdeeld in wat ze hopen als wat ze vrezen. De breuklijn ligt hier tussen D66, Volt, GL, PvdD, PvdA, CU en CDA aan de ene kant, die klimaatverandering als belangrijke bedreiging beschouwen en ook meer hoop putten uit ontwikkelingen die de gevolgen van klimaatverandering tegengaan of mitigeren. PVV, FvD, BBB, en JA21 aan de andere kant zien de dreiging van de klimaatverandering veel minder, en ontlenen tevens minder hoop aan de oplossingen voor dit probleem. De VVD-aanhang neemt een middenpositie in. Ook ten aanzien van migratie zijn er verschillen in de mate van hoop die verschillende groepen aan bepaalde ontwikkelingen ontlenen. De achterban van JA21 is het meest hoopvol over ontwikkelingen die een strenger migratiebeleid impliceren. De positie van FvD en PVV verschilt niet veel van die van VVD, CDA en BBB. De aanhang van D66, PvdA, GL en CU ontleent het minste hoop aan trends in de richting van strenger migratiebeleid, maar dat betekent geenszins dat de aanhang van deze partijen voor een veel opener migratiebeleid is. Er blijkt in Nederland een consensus te zijn ontstaan over de wenselijkheid van een restrictief beleid ten aanzien van arbeidsmigratie (zie de bijna geheel rood gekleurde regels in tabel 3 bij de items over arbeidsmigratie op positie 46 respectievelijk 47). Er zijn wel verschillen in de mate van hoop die uiteenlopende groepen ontlenen aan zeer restrictieve maatregelen zoals de uitbesteding van de asielprocedure naar een land buiten de Europese Unie (zie de rode en groene kleuren in de regel over dit item op positie 34, in tabel 3).⁶

Ten aanzien van de top tien meest hoopgevende trends geldt een bijna kamerbrede consensus. Over hoge inflatie maken meerderheden van de achterbannen van alle politieke partijen

⁶ In tabel 3 impliceren de (diep-)rode kleuren dat de partijaanhang (zeer) weinig hoop ontleent aan de trend, en de (diep-)groene kleur dat zij (zeer) hoopvol is over de trend.

Voor tabel 4, de tabel met de dreigingen, geldt het omgekeerde: een (diep-)rode kleur impliceert dat de achterban zich (zeer) bedreigd voelt, een (diep-)groene kleur dat dit (veel) minder het geval is.

zich zorgen. De (relatief kleine) achterbannen van Forum voor Democratie en BIJ1 en in mindere mate de achterban van de PVV nemen ten aanzien van een aantal van de tien ontwikkelingen die de rest van de Nederlanders als meest hoopgevend ziet een afwijkende positie in.

- Aanhangers van FvD ontlene relatief zeer weinig hoop aan een betere verdediging tegen cyberaanvallen, en uitbreiding van de NAVO met Finland en Zweden.
- De aanhangers van BIJ1 zien zeer weinig in samenwerking met landen van herkomst om uitgeprocedeerde asielzoekers te laten

terugkeren, een betere bestrijding van internationale drugscriminaliteit, of meer goederen lokaal te produceren.

- PVV-aanhangers nemen minder extreme posities in dan de FvD- en BIJ1-aanhangers, maar wijken toch ook enigszins af van wat in de meeste electoraten wordt vastgesteld. Zo zijn er geen meerderheden van PVV-stemmers die grote hoop ontlene aan meer investeringen in de veiligheid van de EU onafhankelijk van de VS; aan strengere regels voor techbedrijven; en aan uitbreiding van de NAVO met Finland en Zweden.

Tabel 3 Ranglijst van hoopgevende ontwikkelingen, uitgesplitst naar politieke voorkeuren van respondenten (veldonderzoek april 2022)

	VVD	D66	PW	CDA	SP	PvdA	GL	FVD	PvdD	CU	JA21	SGP	Volt	BBB	BIJ1	Weetniet	Totaal
1	85,5%	84,3%	67,4%	81,3%	70,8%	74,4%	76,8%	29,9%	78,2%	82,4%	75,3%	86,8%	88,6%	76,3%	46,8%	75,4%	73,2%
2	69,0%	79,1%	69,2%	67,5%	63,8%	76,4%	84,0%	63,6%	74,2%	71,4%	71,1%	72,2%	78,8%	69,8%	66,7%	73,1%	71,3%
3	63,7%	65,5%	68,8%	68,8%	76,7%	73,9%	61,8%	52,9%	82,9%	68,9%	76,9%	78,8%	72,7%	73,7%	90,7%	69,9%	70,5%
4	72,3%	73,4%	62,9%	68,8%	64,5%	73,8%	65,7%	55,1%	83,2%	79,1%	74,9%	83,0%	83,3%	71,0%	29,8%	68,1%	70,6%
5	76,6%	77,8%	65,7%	61,3%	67,3%	72,2%	64,4%	52,8%	63,2%	62,2%	84,1%	55,0%	77,7%	66,9%	65,2%	65,1%	67,2%
6	72,6%	82,5%	46,7%	74,4%	67,6%	73,2%	70,7%	61,0%	75,1%	76,3%	70,5%	75,5%	73,5%	58,8%	45,8%	69,7%	67,5%
7	72,8%	74,1%	72,9%	67,1%	61,7%	63,7%	48,9%	58,5%	55,7%	72,5%	81,3%	51,9%	67,5%	75,1%	13,0%	69,2%	66,1%
8	61,4%	71,3%	47,5%	73,4%	67,9%	66,9%	71,1%	57,0%	70,4%	73,0%	67,1%	79,6%	81,3%	67,9%	89,6%	64,7%	65,7%
9	79,6%	72,9%	54,9%	85,4%	65,6%	71,5%	61,5%	43,9%	61,7%	89,1%	72,2%	86,8%	72,7%	69,6%	29,8%	66,0%	66,4%
10	86,9%	89,8%	46,8%	84,8%	60,9%	77,3%	80,1%	14,7%	60,5%	76,6%	78,6%	76,9%	76,9%	59,5%	50,0%	67,2%	67,2%
11	82,0%	91,4%	45,1%	74,1%	73,4%	78,1%	77,5%	6,7%	83,1%	85,7%	62,9%	42,6%	85,6%	54,6%	97,9%	71,3%	66,7%
12	74,4%	75,4%	48,7%	83,8%	69,4%	75,4%	76,3%	21,8%	76,4%	59,6%	74,8%	83,3%	68,4%	60,6%	47,9%	64,4%	64,6%
13	77,0%	71,3%	53,7%	75,9%	67,8%	71,7%	58,6%	40,6%	58,9%	75,0%	77,6%	79,2%	80,8%	64,3%	14,9%	62,7%	64,3%
14	76,6%	89,8%	44,6%	77,5%	66,1%	70,0%	75,4%	15,9%	81,4%	80,5%	67,4%	75,9%	84,8%	53,6%	75,0%	68,1%	65,1%
15	71,3%	46,7%	66,9%	59,7%	53,8%	45,1%	27,3%	54,8%	42,8%	49,4%	77,7%	62,5%	52,5%	66,2%	20,0%	58,4%	56,9%
16	71,4%	58,6%	41,5%	58,2%	59,4%	57,9%	49,5%	34,0%	60,5%	80,0%	60,6%	73,1%	59,5%	62,3%	55,6%	57,3%	56,6%
17	58,6%	68,2%	36,9%	57,5%	57,3%	70,9%	72,7%	22,4%	78,9%	67,0%	54,6%	56,4%	72,7%	48,9%	62,5%	59,9%	57,9%
18	66,7%	80,2%	34,4%	78,8%	69,9%	65,8%	73,5%	13,5%	69,8%	73,1%	56,5%	45,3%	81,1%	41,3%	83,3%	59,9%	58,8%
19	60,9%	73,3%	43,3%	73,8%	55,1%	60,4%	57,2%	42,7%	57,9%	73,4%	60,7%	64,8%	77,3%	50,8%	25,0%	57,0%	56,7%
20	72,7%	77,1%	31,0%	75,6%	60,8%	69,3%	68,3%	8,2%	68,6%	53,9%	57,6%	41,5%	71,0%	49,1%	81,3%	61,2%	57,0%
21	62,0%	51,5%	62,9%	55,8%	44,0%	43,6%	34,0%	60,4%	51,2%	44,8%	71,6%	73,1%	59,4%	63,2%	8,5%	57,6%	54,3%
22	77,9%	70,6%	31,3%	76,6%	50,0%	69,1%	57,8%	15,0%	52,1%	62,4%	72,0%	67,9%	75,4%	54,5%	36,2%	58,9%	56,1%
23	75,1%	61,6%	41,9%	65,4%	46,4%	56,2%	40,2%	23,4%	43,2%	50,0%	70,5%	77,4%	57,3%	61,1%	8,3%	59,0%	53,5%
24	61,8%	91,5%	20,4%	75,3%	64,3%	76,4%	80,4%	3,8%	85,5%	81,9%	32,7%	47,5%	84,2%	31,9%	77,1%	56,7%	56,5%
25	73,5%	51,8%	61,6%	79,0%	50,3%	46,1%	37,6%	22,6%	44,2%	68,2%	68,3%	47,2%	51,2%	63,8%	12,8%	55,3%	53,3%
26	56,2%	80,7%	27,0%	58,2%	60,5%	76,5%	70,0%	28,1%	65,4%	61,5%	37,8%	57,7%	80,9%	47,0%	91,7%	52,2%	53,9%
27	31,5%	28,6%	61,7%	39,4%	29,6%	37,2%	26,5%	88,6%	49,3%	32,9%	46,6%	78,4%	34,9%	65,4%	36,8%	45,4%	45,8%
28	69,8%	73,9%	29,9%	70,9%	45,7%	70,8%	58,5%	4,7%	60,2%	69,6%	63,2%	69,8%	71,2%	47,0%	33,3%	52,5%	53,2%
29	67,3%	48,0%	58,0%	43,2%	31,7%	34,5%	21,9%	64,8%	24,2%	41,8%	73,0%	71,7%	48,8%	56,6%	39,6%	42,2%	47,5%
30	63,7%	80,1%	24,5%	75,9%	48,6%	67,6%	67,1%	3,8%	49,5%	73,1%	51,3%	20,5%	69,7%	31,7%	68,8%	52,2%	49,9%
31	23,6%	20,2%	55,7%	31,6%	40,3%	28,0%	26,9%	86,8%	34,3%	26,0%	47,1%	75,9%	40,8%	55,6%	14,9%	38,8%	41,9%
32	49,8%	63,2%	45,8%	61,3%	54,4%	47,5%	47,7%	19,4%	56,0%	50,5%	50,4%	64,2%	60,8%	43,9%	14,6%	41,5%	45,3%
33	57,2%	60,9%	41,8%	47,9%	31,7%	50,0%	43,7%	28,8%	63,1%	38,2%	60,3%	24,4%	49,2%	33,6%	19,1%	49,1%	45,2%
34	56,1%	22,7%	72,0%	27,0%	28,0%	23,0%	9,3%	68,9%	34,2%	15,3%	79,7%	66,7%	17,1%	59,6%	4,2%	41,4%	43,2%
35	39,3%	26,4%	61,7%	20,5%	34,6%	23,0%	13,9%	52,3%	27,6%	32,6%	57,1%	70,6%	19,7%	56,9%	2,1%	35,2%	38,6%

	VVD	D66	PVV	CDA	SP	PvdA	GL	FvD	PvdD	CU	JA21	SGP	Volt	BBB	BIJ1	Weet niet	Totaal
36	54,0%	63,8%	32,5%	48,6%	34,4%	52,2%	50,0%	14,0%	54,2%	66,7%	45,7%	56,6%	63,9%	34,5%	10,8%	43,8%	43,3%
37	55,5%	37,6%	42,1%	52,6%	26,8%	27,1%	25,0%	31,6%	32,2%	33,3%	68,3%	46,2%	37,4%	47,2%	2,2%	41,2%	39,8%
38	58,3%	42,9%	29,7%	59,4%	29,8%	37,4%	31,4%	7,5%	26,7%	46,3%	56,7%	45,1%	59,7%	32,4%	41,7%	33,7%	37,4%
39	45,2%	34,2%	29,2%	47,9%	27,4%	39,7%	32,8%	21,6%	41,7%	33,7%	46,3%	35,8%	27,5%	34,8%	4,3%	32,1%	34,9%
40	37,3%	43,1%	23,8%	56,4%	35,4%	44,4%	46,6%	17,0%	43,3%	37,9%	37,5%	54,9%	44,4%	32,7%	57,4%	32,8%	35,6%
41	54,6%	72,5%	12,0%	60,8%	39,9%	52,9%	44,4%	3,9%	39,2%	66,7%	34,9%	18,9%	71,0%	25,4%	13,3%	37,1%	37,3%
42	39,3%	65,1%	15,8%	31,1%	31,5%	57,3%	55,5%	5,7%	51,3%	34,1%	28,9%	16,0%	51,9%	23,1%	17,1%	39,3%	35,9%
43	48,3%	54,1%	13,7%	57,9%	21,5%	42,9%	35,4%	4,8%	36,3%	32,9%	42,7%	46,2%	36,5%	23,2%	23,8%	34,1%	32,2%
44	33,5%	54,3%	7,8%	31,8%	23,0%	36,6%	35,7%	17,0%	38,7%	30,7%	23,9%	43,4%	41,7%	21,2%	47,9%	31,4%	28,8%
45	23,2%	60,9%	5,7%	52,5%	35,3%	55,3%	61,9%	2,8%	52,5%	54,3%	13,6%	31,5%	68,2%	10,6%	77,1%	30,3%	33,1%
46	27,9%	37,1%	11,4%	50,7%	26,2%	38,3%	44,4%	2,8%	37,4%	48,3%	17,2%	19,5%	58,8%	12,4%	22,2%	23,2%	26,8%
47	28,5%	49,1%	6,4%	52,7%	22,9%	38,4%	43,8%	2,8%	39,4%	47,2%	14,4%	12,5%	35,9%	14,3%	51,1%	25,6%	27,1%
48	38,4%	39,7%	12,1%	49,3%	35,2%	47,4%	40,7%	3,8%	38,0%	38,5%	18,3%	45,3%	49,2%	22,8%	29,2%	27,0%	28,5%
49	25,4%	22,8%	29,6%	32,1%	14,4%	24,3%	17,8%	33,0%	23,5%	41,1%	34,0%	25,0%	30,7%	31,8%	4,3%	28,7%	26,6%
50	16,0%	10,6%	9,8%	24,3%	6,8%	10,3%	6,9%	14,4%	11,0%	4,2%	13,9%	10,5%	12,3%	8,5%		7,7%	10,8%

Tabel 4 Ranglijst van bedreigende ontwikkelingen, uitgesplitst naar politieke voorkeuren van respondenten (veldonderzoek april 2022)

	VVD	D66	PVV	CDA	SP	PvdA	GL	FvD	PvdD	CU	JA21	SGP	Volt	BBB	BIJ1	Weet niet	Totaal
1	60,3%	55,9%	82,8%	64,4%	69,5%	54,7%	54,6%	86,6%	66,5%	61,5%	79,3%	83,0%	70,6%	82,5%	77,7%	72,5%	69,6%
2	61,9%	57,2%	72,1%	57,4%	73,6%	59,2%	56,6%	46,5%	68,9%	66,0%	65,5%	68,6%	72,5%	69,1%	52,7%	71,4%	63,8%
3	60,3%	61,6%	72,1%	72,0%	66,4%	65,2%	66,4%	51,5%	82,1%	57,3%	68,0%	54,0%	64,5%	69,4%	62,8%	66,7%	65,1%
4	59,2%	63,8%	49,5%	62,0%	66,7%	57,2%	63,1%	75,8%	69,2%	70,6%	57,4%	52,0%	69,3%	59,8%	68,7%	67,1%	62,9%
5	57,2%	63,8%	54,3%	62,0%	61,1%	55,2%	55,0%	65,7%	53,9%	55,3%	58,3%	71,4%	61,3%	57,6%	44,6%	59,5%	57,7%
6	45,5%	73,7%	34,2%	56,5%	66,9%	66,8%	90,7%	5,1%	90,3%	66,7%	29,0%	17,6%	79,7%	35,6%	92,6%	64,5%	56,5%
7	49,1%	50,6%	64,3%	57,0%	55,0%	50,0%	41,6%	46,0%	56,8%	57,3%	61,5%	58,0%	46,8%	57,6%	26,1%	62,1%	55,0%
8	44,4%	34,0%	79,7%	49,5%	59,9%	40,3%	39,0%	82,2%	42,6%	25,5%	63,2%	43,2%	37,9%	63,2%	52,8%	60,3%	53,2%
9	59,1%	38,8%	88,4%	56,5%	48,9%	33,2%	32,3%	80,2%	46,2%	38,0%	73,5%	70,0%	39,3%	65,8%	26,9%	55,0%	55,0%
10	43,4%	46,7%	54,4%	51,7%	52,4%	49,8%	55,1%	48,0%	61,0%	47,1%	58,3%	44,7%	49,0%	58,4%	81,9%	58,6%	52,8%
11	51,7%	48,3%	56,2%	58,1%	56,3%	46,4%	53,5%	55,6%	51,0%	55,9%	50,9%	69,4%	47,7%	54,3%	52,7%	52,5%	52,1%
12	46,2%	42,0%	60,1%	35,1%	50,3%	36,4%	30,6%	51,7%	49,7%	32,7%	61,6%	40,9%	43,8%	41,6%	22,5%	43,5%	43,5%
13	48,0%	49,0%	54,6%	56,7%	53,7%	42,1%	48,2%	76,0%	53,3%	41,2%	53,9%	58,0%	55,4%	56,9%	47,5%	50,2%	51,4%
14	51,3%	47,8%	46,5%	55,3%	50,3%	36,7%	50,9%	62,9%	40,3%	53,9%	53,9%	52,0%	55,3%	48,0%	26,4%	54,1%	50,1%
15	47,8%	30,5%	78,5%	56,5%	55,1%	23,4%	32,0%	79,8%	39,2%	32,0%	74,0%	64,7%	37,6%	53,3%	19,6%	45,0%	48,2%
16	44,3%	70,0%	33,5%	54,3%	56,1%	67,8%	77,2%	4,0%	81,9%	44,2%	27,8%	26,0%	76,0%	33,3%	88,4%	56,8%	52,6%
17	52,5%	54,1%	44,3%	59,6%	51,9%	47,7%	55,3%	45,3%	63,0%	57,0%	48,9%	60,8%	53,3%	43,2%	45,1%	51,8%	50,6%
18	46,3%	40,5%	61,3%	43,5%	65,3%	48,0%	41,6%	62,0%	53,9%	51,5%	44,2%	61,7%	34,9%	55,3%	36,2%	47,0%	48,5%
19	46,2%	42,8%	59,2%	49,5%	46,9%	47,2%	43,6%	33,7%	40,9%	42,2%	58,3%	50,0%	46,8%	56,8%	35,2%	48,9%	49,2%
20	41,5%	30,7%	85,4%	46,7%	60,0%	29,5%	24,9%	80,0%	37,7%	25,2%	65,7%	58,0%	30,3%	69,4%	20,0%	50,9%	48,2%
21	27,6%	28,5%	61,3%	30,4%	52,0%	24,0%	31,3%	97,0%	47,7%	38,5%	47,6%	68,6%	35,9%	55,4%	39,4%	45,4%	45,5%
22	28,4%	28,4%	49,5%	34,8%	40,8%	30,7%	29,2%	75,8%	28,7%	28,8%	34,5%	42,0%	18,3%	44,6%	40,4%	34,9%	36,2%
23	39,6%	48,3%	33,0%	58,7%	60,7%	51,0%	61,8%	28,6%	51,6%	50,0%	25,9%	52,0%	54,6%	33,0%	89,5%	53,1%	47,0%
24	38,5%	40,6%	52,0%	45,1%	54,8%	47,4%	48,7%	39,0%	57,1%	48,5%	41,7%	53,1%	32,0%	47,4%	62,8%	49,3%	45,5%
25	27,6%	39,3%	49,5%	53,3%	45,9%	43,0%	43,2%	62,6%	44,5%	44,7%	37,2%	57,1%	32,2%	53,1%	52,6%	46,2%	44,3%
26	42,5%	37,3%	73,9%	54,8%	42,4%	33,0%	42,2%	93,5%	49,6%	45,9%	68,7%	52,0%	43,6%	51,3%	56,7%	49,9%	51,1%
27	34,4%	30,1%	50,5%	40,5%	43,4%	31,8%	38,3%	34,1%	35,9%	26,3%	48,4%	59,2%	40,8%	38,0%	22,1%	42,0%	40,7%
28	42,0%	35,2%	58,2%	52,2%	46,4%	31,1%	25,5%	83,3%	43,7%	41,7%	62,3%	50,0%	25,0%	62,1%	25,5%	46,6%	46,4%
29	43,6%	28,6%	79,4%	57,6%	41,5%	22,1%	22,9%	40,2%	23,0%	34,0%	62,3%	62,0%	32,0%	50,4%	13,5%	37,4%	39,8%
30	36,6%	33,6%	37,7%	41,8%	51,7%	39,3%	47,6%	25,7%	59,4%	51,5%	26,8%	31,9%	42,8%	31,9%	47,9%	40,8%	39,5%
31	39,7%	27,8%	54,3%	40,9%	38,1%	29,7%	15,3%	82,4%	30,8%	24,1%	72,7%	64,4%	23,2%	56,3%	2,2%	40,9%	41,1%
32	37,3%	39,8%	31,2%	49,5%	42,5%	32,0%	45,2%	6,9%	45,5%	41,2%	25,8%	42,9%	40,1%	35,1%	65,3%	38,1%	37,6%
33	33,2%	8,5%	84,1%	38,6%	33,8%	9,8%	10,4%	87,9%	21,0%	18,9%	65,8%	51,1%	8,9%	54,5%	4,1%	32,3%	37,4%
34	26,9%	26,0%	39,4%	38,7%	37,9%	25,4%	28,9%	28,3%	43,2%	26,0%	25,9%	37,8%	27,7%	28,0%	27,3%	27,7%	29,8%
35	29,7%	16,8%	56,5%	42,6%	28,1%	13,6%	13,9%	57,1%	17,0%	24,5%	46,5%	43,5%	11,8%	50,2%	12,8%	31,3%	31,3%
36	16,6%	14,0%	65,5%	22,6%	40,1%	8,6%	11,4%	93,9%	36,4%	13,9%	45,2%	66,0%	13,7%	60,4%	30,5%	35,9%	35,4%

Nieuwe consensus over de Ruslanddreiging

In het veldonderzoek uit april 2022 is ook een lijst van landen voorgelegd aan de respondenten, met de vraag “Acht u de volgende landen bedreigend of behulpzaam voor Nederland?”. Respondenten werd gevraagd om een score toe te kennen tussen 0 (extreem bedreigend) en 10 (extreem behulpzaam). In januari 2021 waren de Nederlandse kiesgerechtigden nog verdeeld over de vraag of Rusland een bedreiging vormde voor Europa en Nederland, als gevolg waarvan Rusland veel lager in de dreigingshiërarchie eindigde dan China.⁷ In april 2022 ziet niet minder dan 87% van de Nederlanders Rusland als bedreigend, en veel bedreigender dan China, Noord-Korea, Belarus of Iran, die van minder dan 70% van de Nederlanders een score van 4 of lager krijgen. De top-3 van meest bedreigende landen lijkt beïnvloed te zijn door de Poetinschok: ook Noord-Korea en Belarus kennen autocratische leiders die mogelijk een oorlog zouden kunnen beginnen.

Opmerkelijk is dat de top-3 van meest behulpzame landen volledig Europees is: Duitsland (stevig op de eerste plaats), Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk (zie tabel 5). Na een jaar waarin de Verenigde Staten het leeuwendeel van de steun aan Oekraïne voor hun rekening hebben genomen, is het opmerkelijk dat de Verenigde Staten op de vijfde plaats van meest behulpzame landen eindigt, na Italië. Dit gegeven correspondeert wel met het feit dat Nederlanders veel hoop ontleen aan meer investeringen door de landen van de Europese Unie in de veiligheid van hun regio, zodat ze minder afhankelijk worden van de Verenigde Staten (positie 6, kansenhierarchie) en bijvoorbeeld weinig hoop ontleen aan het Amerikaanse initiatief om een verbond van democratische landen te vormen (positie 43, kansenhierarchie).

7 Christopher Houtkamp, Bob Deen en Monika Sie Dhian Ho, Nederlanders bezorgd over het buitenland in de aanloop naar de verkiezingen. Polarisation over migratie en klimaat, consensus over China, Clingendael Barometer Alert, februari 2021, p. 2. Zie: <https://www.clingendael.org/publication/nederlanders-bezorgd-over-buitenland-aanloop-naar-verkiezingen>

Tabel 5 Ranglijst van meest bedreigende tot meest behulpzame landen (veldonderzoek april 2022)

	Land	Gemiddelde
1	Rusland	2,02
2	Noord-Korea	3,05
3	Belarus	3,20
4	China	3,46
5	Iran	3,57
6	Afghanistan	3,78
7	Saoedi-Arabië	4,00
8	Libië	4,13
9	Turkije	4,16
10	Marokko	4,53
11	Venezuela	4,56
12	Hongarije	4,64
13	India	4,87
14	Israel	5,20
15	Oekraïne	5,25
16	Polen	5,54
17	Verenigde Staten	6,14
18	Italië	6,29
19	Verenigd Koninkrijk	6,60
20	Frankrijk	6,75
21	Duitsland	7,62

0 = extreem bedreigend; 5 = noch bedreigend, noch behulpzaam; 10 = extreem behulpzaam

Ten slotte is in het onderzoek van april 2022 een lijst van internationaal opererende organisaties voorgelegd aan de respondenten, met de vraag: "Acht u de volgende internationaal opererende organisaties bedreigend of behulpzaam voor Nederland?".

Ook in deze ranglijst (zie tabel 6) zien we de schok van de Russische invasie van Oekraïne terug: de organisatie die de Nederlandse respondenten meest behulpzaam achten is de NAVO, gevolgd door de EU. Westerse technologiegiganten en grote multinationale ondernemingen bungelen

onderaan de lijst van organisaties, en worden met een gemiddelde score van rond de 4 eerder als bedreigend dan behulpzaam beschouwd. In zijn algemeenheid zien we dat de statelijke organisaties als meer behulpzaam worden gezien (NAVO, EU, VN, WHO, IMF, WB) dan filantropische stichtingen en multinationale bedrijven (Bill & Melinda Gates Foundation, Open Society Foundation van George Soros, grote multinationale ondernemingen, en Westerse technologiegiganten).

Tabel 6 Ranglijst van internationaal opererende organisaties (veldonderzoek april 2022)

	Internationaal opererende organisatie	Gemiddelde
1	Westerse technologiegiganten (bijv: Facebook, Google, Microsoft, Amazon, Apple)	4,01
2	Grote multinationale ondernemingen	4,18
3	Open Society Foundation van George Soros	4,51
4	Bill & Melinda Gates Foundation	5,18
5	World Economic Forum (WEF)	5,21
6	Wereldbank	5,84
7	Internationaal Monetair Fonds (IMF)	5,96
8	De Wereldgezondheidsorganisatie (WHO)	6,32
9	Verenigde Naties	6,34
10	Europese Unie	6,61
11	De NAVO	7,02

0 = extreem bedreigend; 5 = noch bedreigend, noch behulpzaam; 10 = extreem behulpzaam

Conclusie

Hoop en vrees zijn in 2022 getekend door de Ruslandshok van 24 februari 2022. De Russische invasie in Oekraïne is een wake-up call geweest voor de Nederlanders. Nederlanders ontlene vooral hoop aan de-globalisering, afbakening en bescherming van de eigen gemeenschap, en vergroting van de Europese strategische autonomie.

- Nederlanders zijn **niet langer verdeeld over de Ruslanddreiging** zoals in 2021 nog het geval was, toen Nederlanders die grote affiniteit hadden met de conservatieve waarden en het patriottisme die in Rusland worden uitgedragen veel minder dreiging vanuit Rusland zagen. 87% van de Nederlanders ziet Rusland nu als een bedreiging.
- Nederlanders lijken verder vooral **landen als meest bedreigend te zien, die autocratische en belligerente leiders hebben** zoals Noord-Korea en Belarus.
- Nederlanders zien vooral Europese landen als behulpzaam**, de top-4 is: Duitsland (ver op kop), Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Italië. De Verenigde Staten eindigt op de vijfde plaats.
- Nederlanders achten organisaties van staten meest behulpzaam** (in aflopende volgorde: NAVO, EU, VN, WHO, IMF en Wereldbank), en zien Westerse technologiegiganten en grote

multinationale ondernemingen eerder als bedreigend dan behulpzaam.

- De **top-5 van trends die Nederlanders meest bedreigend achten hebben alle een relatie met de Russische invasie in Oekraïne**: hoge inflatie, een cyberaanval, grote ongewenste energieafhankelijkheid van het buitenland, desinformatiecampagnes en het tegen elkaar opzetten van groepen door andere staten, en toenemende internationale spanningen door ideologische strijd tussen democratische en autocratische staten.
- Nederlanders ontlene **veel hoop aan trends die bijdragen aan meer strategische autonomie en de-globalisering**: meer productie dichtbij huis, meer investeringen door EU-landen in de veiligheid van hun regio zodat ze minder afhankelijk worden van de Verenigde Staten, de landen van de EU gaan noodzakelijke producten zelf produceren, en versterking van de moderne maakindustrie in Nederland.
- Ook wordt hoop gesteld in gemeenschaps-afbakening**, in het weren uit de gemeenschap van wat men niet wenst: versterking van ons verdedigingssysteem tegen cyberaanvallen, sterkere overheidscontrole van buitenlandse financiering van religieus onderwijs en weekendscholen, meer samenwerking met landen van herkomst om asielzoekers die in Nederland zijn uitgeprocedeerd terug te nemen.

- **Aan het perspectief van toetreding tot de Europese Unie van Oekraïne en Moldavië ontlene Nederlanders nauwelijks hoop** in termen van een bijdrage aan een veiligheid en brede welvaart in Nederland en Europa.
- **Arbeidsmigratie wordt niet als hoopgevend gezien** als manier om toenemende arbeidsmarkttekorten of vergrijzing op te vangen. **Ook vinden Nederlanders het perspectief om meer te werken niet hoopgevend**, opdat minder immigratie nodig is. **Circulaire migratie scoort veel hoger in termen van hoop** dan permanente arbeidsmigratie.
- Nederlanders ontlene veel hoop aan **Europese en internationale samenwerking die gericht is op strategische autonomie, afbakening van de gemeenschap en bescherming van de Nederlandse en Europese burgers**: investeringen door de landen van de Europese Unie in de veiligheid van hun regio, zodat ze minder afhankelijk worden van de Verenigde Staten; samenwerking met landen van herkomst om asielzoekers die in Nederland uitgeprocedeerd zijn terug te nemen; strengere regels voor techbedrijven om de privacy van burgers beter te beschermen; betere internationale samenwerking ter bestrijding van internationale drugscriminaliteit; en uitbreiding van de NAVO met Finland en Zweden.
- **Nederlanders hebben enig vertrouwen in de weerbaarheid van onze samenleving ten opzichte van een aantal belangrijke dreigingen**. Dit geldt voor cyberdreigingen aan de ene kant en versterking van ons verdedigingssysteem tegen cyberaanvallen aan de andere kant; hoge inflatie en een prijsplafond om een stijging van de gasprijzen tegen te gaan; ondermijning van de Nederlandse samenleving door internationaal georganiseerde misdaad en betere internationale samenwerking ter bestrijding van internationale drugscriminaliteit; en ongewenste buitenlandse inmenging in migrantengemeenschappen in Nederland en strakkere overheidscontrole van buitenlandse financiering van religieus onderwijs en weekendscholen.
- Daarentegen is er een **schrijnende discrepantie tussen hoop en vrees op het gebied van klimaatverandering**. Nederlanders hebben grote zorgen over de aantasting van de natuur en biodiversiteit als gevolg van klimaatverandering, maar stellen weinig hoop in ontwikkelingen op het gebied van mitigatie van klimaatverandering. **Nederlanders ontlene meer hoop aan technologische innovatie en aanpassing aan klimaatverandering dan aan mitigatie van klimaatverandering**.
- Sommige hoop en vrees verenigt de Nederlanders, zoals de angst voor inflatie en de hoop die wordt gesteld in een prijsplafond om de stijging van de gasprijzen tegen te gaan. Over andere trends, met name klimaatverandering en migratie, zijn de Nederlanders echter verdeeld. **Verschillen tussen Nederlanders in hoop en vrees hangen vooral samen met hun partijpolitieke voorkeuren**.

Annex

Acht u de volgende landen bedreigend of behulpzaam voor Nederland?

Rusland	Percentage
Extreem bedreigend 0	32,8
1	16,5
2	16,0
3	11,9
4	9,3
Noch bedreigend, noch behulpzaam	
5	7,6
6	1,6
7	1,0
8	1,8
9	0,5
Extreem behulpzaam 10	0,6
Ken ik niet	0,3
Totaal	100,0

Belarus	Percentage
Extreem bedreigend 0	11,7
1	8,4
2	13,1
3	16,9
4	18,9
Noch bedreigend, noch behulpzaam	
5	24,0
6	2,1
7	1,2
8	0,6
9	0,2
Extreem behulpzaam 10	0,3
Ken ik niet	2,7
Totaal	100,0

Noord-Korea	Percentage
Extreem bedreigend 0	13,3
1	10,0
2	14,6
3	16,9
4	15,0
Noch bedreigend, noch behulpzaam	
5	26,5
6	1,4
7	1,0
8	0,4

Noord-Korea	Percentage
9	0,2
Extreem behulpzaam 10	0,1
Ken ik niet	0,7
Totaal	100,0

China	Percentage
Extreem bedreigend 0	10,1
1	6,9
2	12,8
3	16,0
4	18,8
Noch bedreigend, noch behulpzaam	
5	27,4
6	3,6
7	2,5
8	0,8
9	0,4
Extreem behulpzaam 10	0,2
Ken ik niet	0,4
Totaal	100,0

Iran	Percentage
Extreem bedreigend 0	7,5
1	5,7
2	11,1
3	17,1
4	22,3
Noch bedreigend, noch behulpzaam	
5	30,4
6	2,7
7	1,1
8	0,8
9	0,2
Extreem behulpzaam 10	0,1
Ken ik niet	1,2
Totaal	100,0

About the Clingendael Institute

Clingendael – the Netherlands Institute of International Relations – is a leading think tank and academy on international affairs. Through our analyses, training and public debate we aim to inspire and equip governments, businesses, and civil society in order to contribute to a secure, sustainable and just world.

www.clingendael.org
info@clingendael.org
+31 70 324 53 84

 @clingendaelorg
 The Clingendael Institute
 The Clingendael Institute
 clingendael_institute
 Clingendael Institute
 Newsletter

Over de auteurs

Monika Sie Dhian Ho is algemeen directeur Instituut Clingendael, vicevoorzitter van de Commissie Europese Integratie van Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV), en vicevoorzitter van de Staatscommissie Demografische ontwikkelingen.

Mark Elchardus is senior associate fellow van Clingendael en emeritus hoogleraar sociologie aan de Vrije Universiteit Brussel. Hij is auteur van recente boeken over declinisme (Voorbij het narratief van neergang, uitgegeven bij Lannoo in 2015) en gemeenschapsdenken (Reset, uitgegeven bij Eerdsberg in 2021), en heeft samen met Monika Sie Dhian Ho het survey-onderzoek bij Instituut Clingendael opgezet.

Christopher Houtkamp is Research Fellow bij Instituut Clingendael. Hij richt zich op de kwantitatieve analyse van de Clingendael Buitenland Barometer, een grootschalig bevolkingsonderzoek over de houdingen van Nederlanders ten aanzien van een breed scala aan buitenlandonderwerpen. Daarnaast is hij werkzaam voor het 'Connected Security'- programma van Clingendael.

Teun van der Laan is een Junior Research Fellow bij Instituut Clingendael. Hij richt zich op de kwantitatieve analyse van de Clingendael Buitenland Barometer, een grootschalig bevolkingsonderzoek over de houdingen van Nederlanders ten aanzien van een breed scala aan buitenland-onderwerpen. Daarnaast volgt hij een master Public Administration aan de Universiteit Leiden.